

Zdravie spoločnosti závisí od zdravia jej univerzít

Vladimír Jancura hovorí s Ladislavom Kováčom

Už aj vysokoškolskí učitelia pýtajú od štátu viac financií na svoje platy a na vybavenie škôl. Ale môže viac peňazí investovaných do vzdelávania automaticky zaručiť jeho vyššiu úroveň a kvalitnejších absolventov slovenských univerzít? K téme sa vraciame po viac ako šiestich rokoch s Ladislavom Kováčom, emeritným profesorom biochémie na Univerzite Komenského v Bratislave. Nadväzujeme tak na náš predchádzajúci rozhovor.

Spomínate si, vtedy, v jeseni 2009 hrozilo, že ministerstvo školstva zbaví niektorého slovenské univerzity tohto hrdého pomenovania, lebo nemali dostatočný počet profesorov a docentov. Vy ste predpovedali, že ohrozené školy si s tým ľahko poradia a urýchlene doplnia svoje rady o potrebný počet „titulonosičov“. Potvrdilo sa?

Áno. Od konca roku 2009 do konca roku 2015 pribudlo na Slovensku 540 nových univerzitných profesorov. Pripomeňme si, že pred 100 rokmi sa v Hornom Uhorsku, ktorého súčasťou sme boli, hlásilo sa k slovenskej národnosti len 2750 vzdelaných ľudí, medzi nimi len 343 učiteľov a 66 učiteľiek základných škôl. Univerzity by mali byť najvyššími orgánmi štátu, tak ako je ním parlament. Univerzitnými profesormi by mali byť najmúdrejší ľudia a ich status v spoločnosti by mal byť rovnako vysoký ako je status prezidenta štátu.

Ale skutočne sa za nepatrných šesť rokov počet univerzitných profesorov až tak zvýšil?

To číslo je naozaj impozantné, ale obávam sa, že úroveň našich univerzít meriame naďalej a prevažne kvantitatívnymi ukazovateľmi. Uvediem ešte dva takéto údaje. Na Slovensku máme dnes 20 verejných, 3 štátne a 12 súkromných vysokých škôl, čiže viac než iné krajiny našich rozmerov. Len za posledné dva roky sa objavili v areáloch univerzít a akademie vied nové moderné budovy, ktoré by mali predstavovať tzv. vedecké parky. Slovensko by malo mať 11 takýchto „parkov“. Postavili sa v podstate za peniaze zo štrukturálnych fondov Európskej únie. Aby sa v nich dal robiť výskum, z európskych peňazí tam nakúpili aj unikátne prístroje, aké sa nachádzajú na elitných vedeckých a univerzitných pracoviskách v najrozvinutejších krajinách.

Čo je na tom zlé?

Bolo by to dobré, keby nie ono „keby“. Z eurofondov by mal vyrásť taký kvalitný výskum, čo by v Európe umožnil vybudovať „najkompetitívnejšiu a najrýchlejšie rastúcu poznatkovo orientovanú ekonomiku na svete“. Na tom sa dohodli európski lídri v Lisabone v roku 2000 a malo sa stať za 10 rokov; teda už v 2010. Keďže sa tak nestalo, nuž EÚ pumpuje do „výskumu a inovácií“ ďalšie peniaze. Inými slovami: zázrak sa vo svete nekonal. A ten, čo by sa mal udiť na Slovensku, je na posmech. Už v máji 2009 otvoril vtedajší minister školstva Ján Mikoľaj 45 „centier excelentnosti“ a vyhlásil, že „ide o špičkové pracoviská európskej a dokonca svetovej úrovne“. Európske peniaze sa na Slovensku investovali a naďalej investujú do budov a mašín – na ľudí sa zabudlo.

A hrozí, že aj v ďalších rokoch sa bude postupovať rovnako, čiže aj s podobným efektom?

Posúďte sami, ale najprv uvediem jedno až neuveriteľné číslo: v nasledujúcich rokoch by malo Slovensko dostať z eurofondov na výskum a inovácie takmer 2,23 miliardy – áno, nejde o tlačovú chybu: 2 230 miliónov – eur. Vláda schválila návrh Operačného programu

Výskum a inovácie, v rámci ktorého bola počiatkom januára t.r. predložená výzva „pre priemyselné výskumno-vývojové centrá“ – citujem – „za účelom zvýšenia súkromných investícií prostredníctvom spolupráce výskumných inštitúcií a podnikateľskej sféry“.

Môžete uviesť príklady?

Napríklad AgroBioTech Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre má byť zameraný „na podporu aplikovaného výskumu v oblasti agrobiológie, biotechnológie, technológií v poľnohospodárstve, ako aj potravinárstve a bioenergetike“. Vedecký park Univerzity Komenského v Bratislave bude pôsobiť „v oblasti molekulárnej medicíny, environmentálnej medicíny a biotechnológií“. V Košiciach sa zase pripravuje vedecký park Technicom tamojšej Technickej univerzity, zameraný na „aplikovaný výskum v oblasti informačno-komunikačných technológií, elektrotechniky, strojárstva, stavebného a environmentálneho inžinierstva“. Ďalší, pre zmenu medicínsky vedecký park Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, má byť „špičkovým národným a medzinárodným centrom pre aplikovaný výskum v oblasti biomedicíny“.

Znamená to, že ste proti samotnej myšlienke univerzitných vedeckých parkov alebo centier excelentnosti? Myslíte si, že „peniazovody“ z eurofondov, určené pre slovenskú vedu by sa mali využívať iným spôsobom?

Nástupca Mikolaja vo funkcii ministra pre školstvo a vedu Eugen Jurzyca označil v roku 2011 eurofondy za „prekliatie“, pretože, ako uviedol, „dramaticky nám klesol počet vedcov zapojených do európskych vedeckých programov, keď prišli štrukturálne fondy“. Z vedcov sa podľa neho stali eurobyrokrati: „Vyplňajú tisícstranové žiadosti a bojujú s úradníkmi, aby im uznali doklady, na základe ktorých majú dostať peniaze.“ Peniaze na mašiny, dodávam, nie na nové mladé mozgy, ktoré by tieto mašiny využívali.

Myslíte si, že „peňazovody“ z eurofondov, určené pre slovenskú vedu, by sa mali využívať iným spôsobom?

Uvediem len, že peniaze EÚ, určené ozajstným vedcom v podobe prestížnych grantov Európskej rady pre výskum, dostávajú poväčšine bádatelia zo Spojeného kráľovstva, Nemecka, Izraela, Francúzska, Holandska a Švajčiarska. Keď tento grant získal v r. 2014 prvý a dosiaľ jediný vedec zo Slovenska, jedny naše noviny s nadšením napísali, že „Slovensko sa vďaka grantu Jána Tkáča zaraďuje medzi vzdelané krajiny“. Ešteže tak! V jednom svojom nedávnom kritickom texte môj kolega z Prírodovedeckej fakulty Ľubomír Tomáška ironicky napísal: „Či chceme alebo nie, sme produktmi kultúry, ktorá nepreferovala skutočnú excelenciu, ale konformitu a predstieranie ‘hromadnej špičkovosti’. Slovenské centrá excelentnosti, ktorých primárnou výnimočnosťou je, že pohlcujú najviac miliónov eur z eurofondov bez akejkoľvek korelácie s výnimočnosťou vedeckou, sú toho rukolapným dôkazom. Problémy, do ktorých sa dostáva veda v zahraničí, sme vďaka našim kultúrnym špecifikám dotiahli do úplnej dokonalosti.“

Podľa vás presne vystihol situáciu?

Áno. Dodal by som, že celá idea vedeckých parkov, napríklad toho, čo vyrástol u nás pri Prírodovedeckej fakulte v Mlynskej doline, je pomýlená svojou absurdnou ilúziou, že spomínaný park bude „prisatý“ na mozgy bádateľov na fakulte a prenášať ich objavy, alebo, ako sa módne hovorí: robiť ich „transláciu“, do praxe. Odvažujem sa tvrdiť, že celá slovenská veda po celú dobu svojej existencie nevyprodukovala toľko poznatkov, aby stačili na vybudovanie jedinej fabriky, čo by ich „aplikovala“. Zato naši vedci prispeli svojím skromným vkladom do pokladnice celej svetovej vedy; a až cielené čerpanie z tohto celosvetového bohatstva nám môže poslúžiť na naše technické „inovácie“.

Ako by ste teda charakterizovali súčasný stav slovenského vysokého školstva?

„Kriza, umŕtvenie, katastrofa, kolaps“ – tak píše zasvätení kritici o stave našej vedy a vysokého školstva. Použil by som ich slová, ale nechcem byť označený za šíriteľa poplašnej správy. Tak radšej udriem na veselšiu strunu: Veda na Slovensku a s ňou zviazané – a aj ňou

podmienené – inštitúcie vzdelávania dostali podobu Kocúrkova. Nie Kocúrkova Jána Chalupku, zaostávajúcej komunity videnej s chápacím humorom, ale Kocúrkova Jonáša Záborského. Záborského popis charakterizovala jedna literárna analytička ako „diabolský smiech ironika, ktorý sa rodí v najväčšej bolesti“. Aj môj smiech je cez slzy. Je mi ľúto obetí – a najmä premrhaných talentov – ale aj aktívnych aktérov, vinníkov: „nevedia čo činia“, chýba im predstava o zlu, čo páchajú; a ak vedia, tak o nich platí to, čo napísal jeden z iniciátorov iniciatívy „Za živé univerzity“, Jozef Hvorecký, „Neschopní na slovenských univerzitách sú schopní všetkého“.

Čo hovoríte na súčasné štrajky slovenských učiteľ'ov? Časť vysokoškolských pedagógov sa rozhodla nasledovať svojich stredoškolských kolegov s podobnými požiadavkami...

Vo svete je štrajk zamestnancov považovaný za krajný prostriedok. (Uvádza sa, že v Spojených štátoch až 98 percent vyjednávaní medzi zamestnávateľmi a odbormi sa uzavierajú bez toho, aby zamestnanci siahli k štrajku.) Súčasný štrajk učiteľ'ov hádam „scitlivie“ slovenskú verejnosť k problémom nášho systému vzdelávania.

Časť vysokoškolských pedagógov sa rozhodla nasledovať svojich stredoškolských kolegov s podobnými požiadavkami...

Finančné požiadavky učiteľ'ov základných a stredných škôl podporila Slovenská technická univerzita s dodatkom, že „rovnako financovanie vysokých škôl, zvlášť výskumných, je voči potrebám dlhodobo poddimenzované“. Čiže, ak pridáte im, pridajte aj nám! Preto ma potešilo, keď sa na Univerzite Komenského vytvorila Iniciatíva vysokoškolských učiteľ'ov (IVU), ktorá jasne deklarovala, že „nepredkladá žiadne vlastné požiadavky“. Plne sa stotožnila s požiadavkami Iniciatívy slovenských učiteľ'ov (ISU), čiže kolegov zo stredných a základných škôl, a žiada vládu SR o ich splnenie. Lenže, žiaľ, trojbodové požiadavky ISU sa dožadovali – zdôrazňujem – iba „zvýšenia tarifných plátov všetkých pedagogických a odborných zamestnancov v regionálnom školstve“, vyrovnania „existujúcich rozdielov vo vybavenosti škôl didaktickými prostriedkami“ a legislatívnej zmeny v získavaní kreditov. Chápem, že požiadavky museli byť stručné. Ale obávam sa, že splnenie týchto požiadaviek by duchovnú biedu, v ktorej sa Slovensko nachádza, nijako podstatnejšie nezmenilo.

Čo mali teda podľa vás žiadať vysokoškolskí pedagógovia?

Hlavnú funkciu Iniciatívy vysokoškolských učiteľ'ov by som rád videl inde: nie v tlaku na politikov, ale v mobilizácii slovenských vzdelancov, a na prvom mieste slovenskej akademickej komunity k expertnému skúmaniu stavu našej spoločnosti. Ten stav totiž, ak si odmyslíme naše národné špecifiká, vrátane ich zdeformovania do kocúrkovskej podoby, je len súčasťou kritického stavu, do ktorého dospelo celé ľudstvo v 21. storočí.

Predstavitelia renomovaných univerzít v západnej Európe i v USA sa sťažujú na zásahy zo strany štátnej správy, na snahu premeniť ich z inštitúcií slobodného vzdelávania na komerčné podniky. Požadujú vrátiť vysokým školám ich pôvodnú identitu. Čo si o tom myslíte?

Rakúšan Konrad Liessmann napísal pred niekoľkými rokmi celú knihu na túto tému. Prihovára sa za návrat až do 19. storočia, navrhuje oprášiť Humboldtovu ideu modernej univerzity a vzdelávania v humanistickom duchu. Chápem jeho argumenty len ako nostalgiu za čímsi krásnym, čo bolo – ale už nemôže byť. Máte však pravdu, že v celom svete sa diskutuje o tom, ako ďalej so vzdelávaním a s výchovou. Doba sa zrýchľuje, nové poznatky pribúdajú nesmierne rýchlo, nežijeme v „informačnej ére“, ako sa zvykne hovoriť, ale v ére „dát“. Svet hľadá „Noemovu archu“, ktorá by nás zachránila pred „potopou dát“. Tradičné hodnoty sa rúcajú, náhrady niet. Európska kultúra stráca svoje sebavedomie, otriasa sa pod inváziou ľudí z iných kultúr.

Čo má zmysel učiť v tomto pohnutom svete?

Zložitosť javov a rýchlosť ich zmien sú také, že im nedokážeme rozumieť a ich manažovať. Čomu teda učiť? Dátam, ich triedeniu, či ich premieňaniu na informácie? Myslieť, cítiť, či súcítiť? Vychovávať špecialistov pre konkrétne povolania, či univerzálne osobnosti? Formovať silných jedincov so stabilnými hodnotami, či pragmatikov schopných rýchlej adaptácie? Extrapolácia rastu poznania a rozvoja techniky vedie k záveru, že v polovici tohto storočia evolúcia človeka dosiahne kritický bod. Tých najbližších 35 rokov predstavuje podľa môjho názoru „záverečnú éru“ a žiť v nej bude neľahké, ale vzrušujúce.

Nie je jedným z hlavným problémov súčasného vysokého vzdelania aj to, že zmasovelo, takpovediac zovšednelo? A že sa dnes dá diplom získať na školách s horšou kvalitou a nízkymi nárokmi na študenta doslova „ľavou zadnou“?

To, čo sa so slovenským národom stalo za posledné storočie, je priam zázračné. Už som uviedol som, že sme pred sto rokmi mali hŕstku vzdelaných ľudí. Aj preto bolo súčasťou slovenskej tradície, že si dedinský človek vážil farárov a učiteľov. Dnes máme státisíce absolventov vysokých škôl, otitulovaných pred menom i za menom. V Európe 40 až 50 percent mladých ľudí študujú na univerzitách, u nás sa toto číslo blíži k 30 percentám. Tí medzi nami, čo sa pýšia vzdelaním, nepochybujú, že svetu rozumejú. Na prvom mieste, samozrejme, politike. Politika a politici sú častým predmetom debát v krčmách pri pive. Ale hneď na druhom mieste skoro každý, čo má za sebou minimálne maturitu, je presvedčený, že môže kompetentne hovoriť do vecí škôl a vzdelávania. Akú úctu k učiteľke môžeme čakať od dieťaťa, ktoré doma počúva samé kritiky a nepekné slová o učiteľoch? Budovanie prestíže učiteľského stavu sa začína v rodine. Navyše, prestíž učiteľov sa veľmi znížila za komunizmu, keď učitelia museli poslúchať všeznalých a všemocných tajomníkov Strany. Nerád zovšeobecňujem, ale cítim, že komunizmus len upevnil na Slovensku poddanskú mentalitu, zdedenú ešte z feudalizmu: ohýbať chrbát pred veľkomožným a správať sa arogantne, len čo sa sedliačikovi dostane kvapka moci. Asi väčšina Slovákov so svojim vzdelávaním vyhúkli prirýchlo, neorganicky, sú ako rýchlená zelenina.

Nemôžu si však za pokles autority a prestíže aj samotní učitelia, presnejšie – časť učiteľov?

Nemyslím si, že s učiteľskou komunitou je vnútorne všetko v poriadku. Veľmi výstižne ste vy sám o tom písali v Pravde pred dvomi týždňami. Nedávno jeden z kľúčových aktérov kampane „A dost“, ktorá sa možno viac než samotný štrajk zaslúžila o to, že politická moc už nedokáže ignorovať tlak učiteľov, Stanislav Boledovič, napísal, že „žijeme v nebezpečnej ilúzii, že kvalita učiteľov je celkom dobrá. Ilúziu vytvára staršia generácia kvalitných pedagógov“. Boledovič sa pýta, aká bude kvalita našich učiteľov, keď oni o 5 až 10 rokov odídu, a hovorí rovno: „katastrofálna“. Odvolal sa na výsledky testov v Českej republike, z ktorých vyplynulo, že práve „najhlúpejší“ študenti idú študovať za učiteľov. Pedagogické školy dnes u nás i v Česku vraj musia zobrať každého (často aj študentov z učňoviek), aby naplnili stavy, zatiaľ čo vo Fínsku či Kórei prijímajú na pedagogické štúdium len najlepších okolo 5 až 10 percent z uchádzačov. Nechcelo sa mi veriť vlastným očiam, keď som učiteľov videl štrajkovať pod transparentom: „Aká pláca, taká práca“. Že vôbec mohlo niečo takého vyjsť z úst a či z počítačov učiteľov, ktorí by mali svoju prácu chápať ako vznešené poslanie. Učiteľstvo je tvorba a dobrí učitelia by mali niesť v sebe – citujem zakladateľa kybernetiky Norberta Wienera – „taký neprekonateľný impulz k tvorivosti, že hoci by sa práca neplatila, mali by oni platiť za to, že môžu túto prácu vykonávať“! Ak si prácu učiteľov spoločnosť neváži, neznamená to, že sa majú mstiť na jej deťoch tým, že svoje učiteľské povolanie odfláknu!

Viete si vôbec ešte predstaviť zásadnejšiu zmenu smerom k vyššej kvalite nášho školstva? S čím a kde by sa malo začať? A čo hovoríte na myšlienku Národného vzdelávacieho programu, ktorý by mal vzniknúť po blížiacich sa parlamentných voľbách?

Možno sa odvolať na zásadu, ktorú hlásajú ekológovia: „Mysli globálne, konaj lokálne“. Konat' lokálne znamená u nás riešiť naše špecifické problémy, vidieť ich však ako čiastkovú súčasť celosvetových problémov. Ale je vari namieste otázka: Ak úlohou eurofondov je „znižovať regionálne rozdiely z hľadiska príjmov, bohatstva a rovnosti príležitostí“ nemohli by byť tieto peniaze použité aj na rozvoj vzdelávania na základných a stredných školách v Slovenskej republike a vyrovnania Slovenska s priemernou úrovňou Európy, keďže kvalitné vzdelanie mládeže je podmienkou kvality krajiny?

A čo s našim vysokým školstvom? Aké opatrenia treba urobiť, aby všetko neostalo znovu iba na papieri alebo neuviazlo kdesi na polceste?

Po prvé, čím skôr odstrániť omyl, ktorý sme urobili po Novembri 1989, keď sme pod revolučným tlakom prijali vzorovo demokratický vysokoškolský zákon. Zaviedol demokraciu tam, kam nepatrí – do vnútorného života akademických komunít. Samospráva školy mala spočívať v tom, že volení zástupcovia akademickej obce volia dekanov a rektorov.

V tom čase ste boli ministrom školstva?

Áno a náš vysokoškolský zákon vychádzal z podobných zákonov v západoeurópskych štátoch. Predstavovali sme si, že akademický senát si bude voliť za akademických funkcionárov najvynikajúcejšie bádateľské a učiteľské osobnosti. Nemohlo nám napadnúť, že za dekanov a rektorov sa dajú zvoliť predsedovia senátov, teda samotného voliaceho orgánu. Predpokladali sme, že by im pocit hanby nemal dovoliť takéto krikľavé zneužitie moci. Tak isto sa nedalo predvídať, že tajné hlasovanie v riadiacich orgánoch na všetkých stupňoch škôl, ba aj vo vedeckých radách, bude slúžiť na udržiavanie slovenských necností: kultu priemeru, závidi, rodinkárstva, solidarity kamarátov z mokrej štvrte. Do škôl nepatrí demokracia, o pravde sa nerozhoduje väčšinovým hlasovaním, o zvolení sa nebojuje kortešačkami. Tu môže väziť aj jedna z príčin ochromenia duchovného pohybu v týchto najvrcholnejších kultúrnych inštitúciách krajiny. Na druhej strane ponovembrová reorganizácia základného a stredného školstva vyňala školy zo závislosti od tajomníkov Strany, ale aj iných miestnych funkcionárov a zriadené školské rady mali zo školského systému vytvoriť autonómny systém. Toto, žiaľ, neskôr nový zákon o štátnej správe v školstve a školskej samospráve v snahe o „demokratizáciu“ a decentralizáciu školstva pozmenil a zo školských rád urobil nie súčasť štátnej správy školstva, ale už len orgány samosprávy. Autonómnosť vzdelávacieho systému, jeho oddelenie od všeobecnej štátnej správy, mohla napomôcť obnoveniu prestíže učiteľského stavu a pestovať a rozvíjať sebedôveru učiteľov. Ak dekami a rektori sú kľúčovými osobnosťami vysokých škôl, rovnako sú dôležití riaditelia ostatných škôl: v poslednej inštancii to oni určujú kvalitu a výkonnosť celej školy. Výber správnych ľudí je podstatný. Schválne to prežienim: učiteľský stav by mal byť v spoločnosti rovnako nezávislý ako je súdny stav.

Hovoríte o kulte priemeru. Čo robíte, aké podmienky utvárať, aby sa presadili nadpriemerní?

Na Slovensku treba presadzovať krajný elitizmus; všetci sme si rovní v možnostiach a právach, ale nie sme rovnakí. Tí, čo majú schopnosť rozmýšľať a uvážene spracovávať poznatky, majú väčšie povinnosti voči spoločnosti, ale spoločnosť si ich aj musí vážiť. Vo výbere, podpore a presadzovaní múdrych „hláv“ treba začať v školách a vo vedeckom živote. V krajine bez nerastov je talent hlavným národným bohatstvom; individuálny talent je „verejným statkom“ ako je voda, čistý vzduch, klíma a morálka. Preto sa mi žiada zopakovať na záver to, čo sme vyslovili pred časom s kolegom Jozefom Nosekom v inom rozhovore o našej vede a vzdelanosti: Zdravie spoločnosti závisí od zdravia jej univerzít.

Ladislav Kováč (83) - biochemik, biológ a vysokoškolský pedagóg.

Po štúdiách na Karlovej univerzite v Prahe pôsobil v rokoch 1957 až 1970 na Katedre biochémie Prírodovedeckej fakulty UK v Bratislave, naposledy ako jej vedúci. V roku 1970 musel univerzitu z politických dôvodov opustiť, zamestnal sa potom ako klinický chemik v Psychiatrickej liečebni v Pezinku.

V rokoch 1976 až 1989 bol vedeckým pracovníkom Ústavu fyziológie hospodárskych zvierat SAV v Ivanke pri Dunaji.

Od decembra 1989 do septembra 1990 zastával post ministra školstva, mládeže a telesnej výchovy SR.

V rokoch 1991 až 1992 pôsobil ako veľvyslanec ČSFR pri UNESCO v Paríži a zároveň ako predseda komisie OSN pre vedu a rozvoj v New Yorku.

V rokoch 2001 až 2007 bol členom Vedeckej rady Regionálneho úradu UNESCO pre vedu v Európe. V rokoch 2001 až 2004 bol aj členom exkluzívneho poradného zboru komisára EÚ pre vedu Philippa Busquina, Európskej skupiny pre biologické vedy (EGLS).

Medzitým a aj potom pôsobil na Katedre biochémie PF UK, v súčasnosti je jej emeritným profesorom. Rozvíja kognitívnu biológiu. Minulý rok vydal v angličtine knihu s názvom „Ukončenie ľudskej evolúcie: Život v záverečnej ére“ (Closing Human Evolution: Life in the Ultimate Age, Springer 2015).

Je zahraničným členom Učenej spoločnosti Českej republiky.